

**Nkwali na Igba ohu n'Oge Ugbua:Mmetụta Asụsụ, Nghọta na
Nzikọrịta ozi.**

Onyinye Constance Amamgbo

Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrika na Eshia

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Ọka

08033086688

E-mail: oc.amamgbo@unizik.edu.ng

Na

Orji Ethel Odinakachi

Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrika na Eshia

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Ọka

08068911718

E-mail: eo.orji@unizik.edu.ng

Abstract

Migration is the movement of a person or a group of people, to live in another place, often across a political or administrative border which can be temporal or permanent, voluntary or forced while slavery is a condition in which individuals are owned by others who control where they live and at what they work. Then in the olden days slavery, the understanding is buying and selling human beings but in this modern days, in terms of slavery has diverse meanings. In this write up, neo slavery is all about people endangering their lives through migrating from their own place of freedom, comfort, liberty to a far away place of bondage where they don't know the language, no understanding of the environment and cannot communicate with the people around. This paper therefore is to enlighten the general public about the negativeness of this modern migration which includes lost, neo slavery in the side of women, poverty, stagnation and even death. The data used was survey method. Findings show that the pains in it supersede the gains. Suggestions isto create more works that will keep the people employed and earn a good livelihood. This is because when the people are living fine it will change their mentality from migrating to a distance on a search of greener pasture.

Key words: Migration, neo-slavery, language, linguistics, communication.

Umiedemede

Nkwali pụtara mmadu maobu ndi mmadu isi n'ebe ha bi gaba ebe ozọ n'ihhi enweghi ihe ha na-eme. O nwere ike inodu ebe ahụ nwa obere oge maobu otutu oge. Ebe igba mgbere mmadu pụtara ikpuru mmadu n'ike mee ya o buru ohu nke na o nweghizi okwu aka ya. N'oge gboo, igba mgbere mmadu bu ire mmadu mana ugbo a, igba mgbere mmadu nweziri mputara ozọ. Igba ohu oge ugbo a bu mmadu iji mmadu ibe ya egwuri egwu. Mgbe obula mmadu hapuru ebe obibi ya ma gaba ebe ozọ n'ihhi oke ochicho, anyaukwu, ego mbute maobu ihe yiri nke a, onye ahụ ahughị onwe ya n'anya. Ozọ, asusu, nghota na nzikorita ozi ga-abukwa ihe ohuru n'anya ya ma mee ka mmekorita ya na ndi no na gburugburu ahụ sie ike. Mbunuuche nwachocha bu igwa ndi mmadu ka ha kwusi oke nkwali n'enweghi isi nakwa nsogbu di na ya di ka mmadu ikpafu akpafu, mmeko esighi n'obi tumadi n'ebe umu nwaanyi no, oke agu, nsogbu ebe obibi na onwu so ya. Nwanchocha ji ajuru onu mee nchocha a. Nchoputa gosiri na ahuru na oghom di na ya kariri uru ya. Arọ nwanchocha na-atu arọka ndi goomentị wube otutu oru nye ndi mmadu iji nwete ezigbo ebimundu. Ozọ, ndi mmadu igba mbọ muo oru aka ga-enyere ha aka na ndu n'ihhi na mgbe ndi mmadu nwere ihe ha na-eme oge niile, echiche nkwali ga-akwusi ma puo n'obi ha kpamkpam.

Okpurukpu okwu: Nkwali, Igba ohu, asusu, nghota na nzikorita ozi.

Mkpolite

N'oge ugbo a, ihe niile ghasara aghasa. O nweghi ike dizi etu o di na mbu. Ndi na-agbago agbago ebe ufodu na-agbada agbada. Ezi adighizi n'ukwu ukwa. Ihe agbanweela kpamkpam. Nkwali maobu nkwaghari bu okwu a kpu n'onu. Nke a bu ndi mmadu isite n'ebe ha bigasi na-akwaga ebe ozọ n'ihhi enweghi ezigbo ihe ha na-aru maobu na ihe ha na-aru enweghizi isi n'ihhi oke onu ego ihe na-ada n'oge ugbo a. otutu ngwa ahia n'ulo ahia di iche iche na-etinye ego n'ike n'ike. O nweghi ihe onu ego ya di otu ebe. O bughị ihe agwara gi taa ka a ga-agwa echi. N'oge gboo, ndi mmadu na-eji obere ego na-azu ahia ma na-eme nke oma n'ebe ahụ. Ugbo a ikukuekula, ike okuku aburu la ihe sere n'elu nke a maghi ihe a ga-eme ya. Ka chi na-efo kwa ubochi, ka ihe a na-esiwanye ike n'elu nke o siri esi. Umummadu nabezi ka ewu na aturu kwa ubochi n'ihhi onodu a. Nke a

mere nkwali jiri buru okwu a kpu n'onu mgbe obula. Ufodu ndi mmadu etinyere obi ha n'uche ajuruaju na obi ha wuru anwu kwagharia n'ebe ha bi, ma kwaga n'ebe ozu, ha amalite chebe ihe ozozu ha ga-eme karia iche ezigbo ihe iji nyere ndu ha aka. O bu oke nkwarhari mere ufodu amalite tawa mgbere mmadu site n'itu mmadu na-ere. N'oge gboo, ha ebughi n'obi itoro mmadu ree n'ihu ego kama ha na-eme nke a iji nweta ndi ga-enye aka n'oru ugbo ma koputa nri oriri n'ebe o di ukwu. Ndi na-eme nke a n'oge ahụ bu ndi nwere ego, ndi ogaranya tumadi ndi e nweghi mmadu nke ukwu. Ndi a na-agbakari n'ohu n'oge gboo bu umu ndi ntorobia ndi nwere oke okpukpu aka e chere ga-akoputanwu ihe oriri.

Ajuju Nchocha

- a. Olee ihe bu nkwali, asusu, nzikorita ozi na igbaohu?
- b. Kedu ndiiche di n'etiti nkwali na igbaohu?
- ch. Kedu ihe butere nkwali na igbaohu n'oge ugbo a?
- d. Olee uzu di iche iche isiokwu a si emekpa asusu, nghotaokwu na nzikorita ozi ahụ?
- e. Olee ihe a ga-eme iji wee belata onodu a?

Nkwa Isiokwu

N'ebe a, nwanchocha ga-agba mbu kwaputa nkwa di iche iche mebere isiokwu a.

Nkwali

Nkwali putara mmadu maobu ndi mmadu isite n'otu ebe obibi ha kwapu ma gaba ebe ozu gaa biri n'ihu otu ihe maobu ibe ya. Ha na-eme nke a iji mata ma onodu ha ugbo a o ga-aka onodu ochie mma.

Ozu, nkwali putara mmadu isi n'otu gburugburu ebe o bi gaba na gburugburu ozu. Kok (1970) kwuru na nkwali bu ihunkwu ihe gbasara agbasa na mgbanwe onu ugu mmadu. Nkwali na-eweta mgbanwe nhumuzo, uche ohuru nke na-eziputa ihe nhubama n'obibi ndu na azumaahia nke nwere ike buru mmadu inoghari n'ebe azumaahia ya, gburugburu ya ma mee ka mgbanwe na ndu ya di ohuru. N'iga n'ihu, nkwali na-abu ihe oke mgbanwe siri ike na-abiakwu mmadu na-akwadoghi akwado.

Lee (1970) kwara nkwali di ka mmadu igosiputa mbumuuche ya site na mmeghari ahụ nke di iche na

mmeghari agwa sitere n'ebe a na-ezikorita ozi agbasara agbasa n'ikuku. N'aka nke Keith (1979) hukwara nkwalidi ka ezigbo ihe omumaatu na-egosi mgbanwe ebe obibi anu ahụ mmadu n'ihina na o nweghi onye anu ahụ ya ga-anọ ebe abuo otu oge ma o bughị site na nkwarhari. N'aka nke ozọ, Zelinsky (1966) kwara na nkwalidi bu ihe nkwenye mgbanwe na-adaputa mgbe obula. O nwere ike buru mgbe ndu di ohuru maobu mgbe ike gwubara ndu. The niile akwara maka nkwalidi dabachara adaba mana nwachocha na-akwa nkwalidi ka mmadu beju afo ya na gburugburu ebe o bi ma si n'ebe ahụ gaa biri n'ebe ozọ masiri ya iji turu ume ndu.

Igbaohu

Olaudah Equiano bu nwa afo Igbo. A toro ya na nwanne ya nwaanyi oge o di afo iri na otu, ree ha n'ohu buga ha n'ala Bekee. O noro ebe ahụ o bu ohu mta akwukwo ma rutakwa ego o jiri gbara isi onwe ya. Equiano so n'otu ndi isi ojii mmadu iri na abuo soro gbaa mbu maka kwusi mgbere ohu n'ihe dika afo 1786. O mechara dee akwukwo maka ije uwa ya.

William Wilberforce bu onye mba Briten ma burukwa onye ndorondoro ochichina mba ahụ. A muru n'ikpo ego mana onodu ahuhu ndi a gbata n'ohu na-eri ya nri n'afu nke ukwu. Onye omeiwu bido n'afu 1784-1812, Wilberforce iji okwa ya nakwa ihe o nwere tinye nnukwu uchu n'ikwusi mgbere ohu na mba Briten.

Garrison ji akwukwo akuko o na-edede were gbasaa ozi ka a kwusi ya bu ajo ihe na mba Amerika. E mechara piachie akwukwo banyere igbaohu oge gboo mana ariri na-eri obi ufodu dika otu ndi oru mba uwa niile bu 'International Labour Organization' (ILO) n'ihina na ufodu ndi mmadu aloghachila n'agwa ojoo ahụ e kpochapuru afo kwuru afo gara aga. Dika ILO siri gbaa n'ama, mmadu kari nde nari ano n'ohu nke agba ohuru dika a gbara ha na mgbere maobu manyere has oru n'ulo ha anabataghi.

N'afu 2018, otu African Union kwuru na ihe ruru mmadu di n'agbata 400,000 na 700,000 bu ndi a toro n'ebe anwuchiri ha dika ohu na mba Libya. Ufodu n'ime ndi a n'anwufu n'elu oke osimiri Mediterran, ebe a na-erefu ufodu.

John (2007) kwara igba ohu di ka onodu mmadu enweghi onwe ya, o gaghị enwenwu mkpebi ebe o ga-ebi maobu ihe o ga-arukama ndio no n'okpuru ha ga-eji aka ike na-emere ya mkpebi niile

Afigbo (1981) kwara ya dika iji aka ike na uzo aghughu doghara mmadu si na obodo ya puo ma were aka ike na uzo ezighi ezi na-eso onye ahụ site na mmekpa ahụ.

Asụsụ

Asụsụ adaghị n'elu. A bịa n'ịchọputa ihe asụsụ bụ, ọ bụ ụda sitere n'olu mmadụ pụta ma burukwa ụda ahụ na-aputa n'okwu mmadụ na-ekwu. Okwu ahụ mmadụ na-ekwu bụ ihe a na-edo n'usoro ekwu ihe dị iche iche o wee nwee nghọta zuru oke. Okwu ahụ e doro n'usoro nwere nghọta zuru oke mere mmadụ na ibe ya ji aghọta onwe ha nke ọma ka a na-akpọ asụsụ. Ọ bụ asụsụ ka ndị mmadụ ji emekọrịta n'etiti onwe ha n'ebo dị iche iche. Ọ bụkwa asụsụ na-egosi na mmadụ pụrụ iche makana ọ bụ naanị mmadụ na-asụ ya, anụmanụ bụ naanị ụñara ka ha na-eme. Ya bụ na asụsụ bụ mmadụ, mmadụ buru asụsụ. Ọ bụ site n'asụsụ ka e si amata ebe maọbụ agburu onye si pụta. N'ihhi nke a, asụsụ bụ ike ndị mmadụ nwere n'ebe dị iche iche ha nọgasị maọbụ n'obodo a mụnyere ha, E wepụ ya, o nweghị onye ga-aghọta ibe ya. Seinde (1985) kọwara asụsụ dị ka ihe kacha mkpa na mmekọrịta mmadụ na ibe ya. Ngosiputa, eserese, akpuruakpụ, onyonyoo dīcha mkpa na mmekọrịta mmadụ na ibe ya, mana e wezuga asụsụ, o nweghị ụzo a ga-esi kọwaputa mputara ihe ndị a. Asụsụ na-egosiputa ọganiihu na mmepe obodo tinyere ọchịchọ obi mmadụ. Ọ bụ site n'asụsụ ka ihe niile dị na ndụ dabeere. Nkọwa Seinde na-egosi na asụsụ bụ ihe ọkpụ nne na nna na-enyefe maọbụ ahapuru umu ha.

Onye ọzọ nyere nkọwa maka asụsụ bụ Anozie (1999). O kwuru na asụsụ bụ ụzọ dị iche iche mmadụ na ibe ya si enwe mmekọrịta. Ọzọ, na asụsụ bụ ụda sitere n'olu mmadụ nwere nghọta mgbe ọgan okwu dị iche iche meghariri ahụ n'uzọ kwesiri ekwesị. Asụsụ bụkwa usoro okwu maọbụ nhazi ụda nke otu mba maara nke ọma ma jiri ya na-ekwukọrịta okwu n'etiti onwe ha. Mbah na Mbah (2001) kọwara asụsụ dị ka ụzọ e si eziputa ebumnuuche mmadụ, mmekọrịta maọbụ ihe mmadụ choro site n'ụda maobukwa akara ederede. Nkọwa ya gosiri na e wepụ asụsụ n'ụwa taa na mmekọrịta mmadụ na ibe ya kaara ibu ihe agaghị ekwe omume n'ihhi na e nweghị ụzọ ọzọ mmadụ ga-esi ziputa ebumnuuche ya.

Na nkọwa ihe asụsụ putara, Agbedo (1991) si na "asụsụ bụ tuu dị n'isi opi n'ebe ndụ mmadụ di". Nkọwa a gosiri na asụsụ metutara ihe niile ndi mmadụ na-eme na ndu. Ọ gara n'ihu kowaa na odinala ndi ji biri ga-enweriri asusụ, nke a putara na omenala enweghi ike ime ihe obula ma o buru na asusụ akwadoghi. Nwanchocha huru asusụ di ka onyinye Chineke nyere mmadụ, nke onye

Ọbụla e kere eke ga-enwe ike jinwuo wee kparịta ụka maọbụ kọwapụta ihe bụ mkpa ya. Asụsụ dị ka Achebe (2018) kwuru bụ iwekọta mkpuruokwu dị iche iche nwere nghọta ọnụ mee ka a mara ebumnuuche mmadụ. Ọ gara n'ihu na-akọwa na asụsụ na-abụkarị okwu e kwuru maọbụ nke e dere n'akwụkwọ. Ọ bụ site n'asụsụ ka mmadụ si ekwuputa ebumnuuche ya maọbụ gosiputa iwe ya. Ọ bụkwazi asụsụ ka mmadụ nwere ike iji bee akwa, chịa ọchị maọbụ kpọkọo Chi ya. Nkọwa Achebe na-egosi na asụsụ bụ ike mmadụ nwere iji ziputa ebumnuuche na mmekọrịta dị n'etiti ya na mmadụ ibe ya.

N'otu aka ahụ, Ugobueze (2010) siri na ọgụgụ na odide n'asụsụ obodo na-enye aka na mmekọrịta mmadụ na ibe ya, ihazi onwe, inwere onwe na ichemi echiche ime. Asụsụ na-enye aka n'ikuziri ụmụaka nsopuru na iwu obodo. Asụsụ na-arụ nnukwu ọrụ n'ikuziri ụmụaka ihe banyere ofufe, okpukperechi na inabata ndi ọzọ n'usoro ekpemekpe ha. Nkọwa Ugobueze na-egosi na asụsụ bụ a hụghị ebule ma e lighi dike n'ụwa dum. Asụsụ bụ isi a hụrụ kwaba okpu, ya mere na nwaafọ Igbo ọbụla kwesiri ima ka e si asụ asụsụ Igbo etu o kwesiri. Agbedo (2000) kwuputara na Sapir na Whorf (1940) ruturu aka na asụsụ na mmadụ gwakotara ọnụ nke mere otutu ndi okammuta jiri weputa ohere gumie ihe banyere ntọala usoro asụsụ. Ọ bughị na asụsụ na-eziputa naani ebumnuuche mmadụ kama na ọ na-akpukwa ya akpukwa, o wee kwuru ekeresu. Asụsụ bụ ụmị ntughari uche mmadụ na ibe ya. Mmadụ isape anya mara ihe na-aga n'ụwa na mgbe o ji aga anaghi adi mfe ma e jighi asụsụ. Asụsụ gbadoro ukwu n'okpurukpu ihe anọ ndi a: nke ngere, nke ọsusu, nke odide na nke ọgụgụ.

N'uche Ọfomata (2012), Ọ buri na asụsụ adighi, mmadụ na ibe ya inwe mmeko ga-ahia nnukwu ahụ, na ọ bụ asụsụ ka e ji eme ihe dum mmadụ na ibe ya na-eme. O kwukwara na ọ ga-esi nnukwu ike ka onye na-asu asụsụ ya, na onye amaghi asu asụsụ ahụ nokoo, kpakoo, nakwa mekorita. Udemmadu (2018) kwuru na asụsụ bụ otu ụzọ e si ezipu ozi burukwa ụzọ mmadụ na ibe ya si emekorita. Ma tupu nke a adi ire, a ga-enweriri ezi mmekorita n'etiti ozi na uda maobu ederede ya. Ọ gara n'ihu juo ajuju a: kedụ ụdị ezi mmekorita ahụ? O wee zaa si; mmekorita ahụ bụ "nghota". Afigbo (1981) kowara na asụsụ bụ ụdaolu mmadụ a haziri ahazi n'udi o di mma nke abughi

ebumpụta ụwa mmadụ n'onwe ya mebere ya. A bịa n'ihe a Afigbo kwuru, nwanchọcha ekwetachaghị na ya. Ihe kpatara ekwenyeghị a bụ na e nwere atụtụ nsinụburu nke na-akọwa na e nwere ngwa asụsụ nke nwa ọbụla a mụrụ ọhụrụ buru pụta ụwa. O nwere ngwa asụsụ dị n'ụburu nwa a mụrụ ọhụrụ nke na-arụ nnukwu ọrụ n'ịmụ asụsụ dị na gburugburu ya.

Na nchikọta, nkọwa asụsụ ndị ọkammụta dị iche iche e nyegara dīcha mma ma gbado ụkwụ n'otu ebe. Ha na-akọwa na asụsụ bụ ụzọ mmadụ si ezipụta ebunnuuche ya ebe ndị ọzọ nọ nke na-eweta nghọta zuru oke ma na-akwado ezi mmekọrịta mmadụ na ibe ya mana nwanchọcha kọwara na asụsụ bụ ụzọ mmadụ si gosipụta ebunnuuche ya, akonuuiche na echiche ya n'ụzọ pụrụ ihe iyi mee ka aghọta ihe ọ na-ekwu nke ọma. Ya bụ na asụsụ bụ ntọala ndụ mmadụ n'ụwa gbaa gburugburu n'ihi na asụsụ mere ka mmadụ buru ihe pụrụ iche n'ebe anumanu na ihe ndị ọzọ dị makana ọ bụ naanị mmadụ na-asụ asụsụ. Asụsụ jikoro mmadụ na ibe ya, agburu na agburu, obodo na obodo, nakwa mba ụwa ọnu.

Nzikoritaosi

Nzikoritaosi bụ ụzọ mmadụ na ibe ya si e ji asụsụ ekwukorita, nke na-ebute mmekọrịta mmadụ na ibe ya. Ọtụtụ ndị ọkammụta akọwaala ya n'uzodi icheiche ma otu ihe doro anya bụ na nkọwa niile e mere na a na-egosi na nzimozi ga-adiriri n'etiti mmadụ abuo maobu karia.

Wilson (1992) kọwara nzikorita ozi n'uzo di mfe. O si na o bu uzọ mmadụ na ibe ya si ekwukorita, atukorita echiche ma na-akpakorita agwa. Nkọwa bu ezi okwu n'ihi na otu onye anaghi ezi onwe ya ozi. Ma o buru na otu onye na-ekwukorita onwe ya okwu, ihe o na-eme abughi nzimozi kama ntakwu nke putara mmadụ igwa onwe ya okwu. N'echiche Ofomata (2013) "nzimozi bu ime ka ihe mmadụ bu n'uche ochoro igwa onye ozo ruo ya aka maobu baa ya na nti". O kwuru na oge gboo na ndi Igbo nwere uzọ di icheiche ha si ezikorita onwe ha ozi. Uzọ ndi ahụ bucha uzọ omenala ha ji ime ka ozi na-eru onye obula ha choro ka o ruo aka. Ha na-eji akara, ekwe, ogene, oja, odu, opi, ikoro, anwuru oku agbasa ozi.

Dika okowa okwu (Oxford Advanced Learners Dictionary) (8th ed) (2010) kowara nzimozi dika izirita ozi, akuko

na echiche na ihe ndi ozo n'etiti mmadu na ibe ya. Nke a gosiri na nzimozu bu ihe nwere ike idi n'etiti mmadu na ibe ya maobu obodo na obodo. Ozokwa, Salu (1994) kwuru na ihe mmadu ji aghota onwe ya na ndi ozo bi na gburugburu ha n'ime uwa ha bi bu nzimozu. O kwuru na utu obodo na mwulite obodo gbadoro ukwu n'usoro nzimozu ndi obodo ahụ nwere iji mee ka mmata bawanye uba n'ogo di elu. E nwekwara ike ile nzimozu anya di ka uzu mmadu nwere o si egosiputa echiche ya, mmetuta obi ya, etu o siri hu ihe ndi ufodu nakwa etu e si weputa echiche ufodu nke e ji usoro uche eziputa.

O gara n'ihu kwuo na iku aka, igbu mkporofifio, uda egbe, mkponaala dg bucha uzu di iche iche ndi Igbo si ezikorita onwe ha ozi ma werekwa ha na-eme ka ozi obula ha chororo izi maobu ha ziri ruo ebe e ziri ya. Nke a putara na nzimozu bu uzu mmadu na ibe ya si enwe mmekorita iji ghota onwe ha. Ya bu na ihe ndi a e deputasiri ebe a bucha uzu mmadu na ibe ya si enwe mmekorita n'agbanyeghi etu obula e siri zie ya maobu ebe obula ha hutara onwe ha. O gosiri na ndi Igbo hukwara nzimozu ha di ka otu n'ime ihe ha ji eziputa omenala ha n'ogbe ha di iche iche iji gosiputa mkpa o diri ha.

Nzimozu di ka Okafu na Ewelukwa (2012) siri kwaa ya bu uzu mmadu na ibe ya si ezikorita onwe ha ozi. O kwuru na nzimozu a bidoro ndu ya n'oge gboo site n'aka ndi nna nna anyi ha tupu ndiocha ewetara anyi ozoma na-agumakwukwo n'ala Igbo. Nkwa Okafu na Ewelukwa gosiputara na nzimozu abughi ihe bidoro taa, o bu ihe odinala, burukwa uzu di iche iche ndi Igbo si eme ka ozi di mkpa ruo mmadu aka.

N'otu aka ahụ, Anagbogu, Mbah na Eme (2010) kwara nzimozu di ka uzu niile e si eji okwu onu enwe mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya di ka itulekorita echiche, mmetuta, dg. nke nwere ike isite n'okwu onu maobu n'odide. Ha kwakwara na nzimozu enweghi ike idi ire ma o buru na o dighi n'etiti o pekata mpe mmadu abuo. Di ka ha si kwaa, o buru na mmadu na-ekwuru onwe ya okwu, o bughiozi ka o na-ezi kama o bu ntakwu ka o na-eme.

Na nkowa Echebima (2005), nzimozi metutara onye na-ezi ozi na onye na-anu ozi ahụ na uzọ esi ezi ya. Dị ka o si kowaa, a ga-asị na nzimozi choro ihe ato ndi a:

(a) Onye na-ezi ozi

(b) Uzọ e si ezi ozi na

(ch) Onye na-anu ozi ahụ

I ji mee ka nzimozi di ire, ihe anọ ndi a di mkpa:

(a) Onye na-ezi ezi, nke a bu onye ozi ahụ si n'onu ya aputa. Ozi ahụ nwere ike ibu okwa maobu ntughari uche nke o choro ka onye maobu ndi ozonu.

(b) Ozi na onwe ya, ya bu ihe ahụ si n'onu okwu aputa nke o na-achọ ka mmadu nu.

(ch) Uzọ mgbasa ya bu ozi nke bu etu onye na-ezi ozi ahụ si gbasa ya. Nke a nwere ike buru site n'igwe na-ekwu okwu, igwe onyonyo site n'akwukwo ozi nuzpepa dg. Ma o buru na ozi ahụ bu nke a na-agwa uwa. O buru nke nwere onye maobu ndi a koro aha maka ozi ahụ di ka o di n'isi okwu a, e nwere ike iji okwu onu nkiti maobu anya zie ndi a choro izi ozi ahụ.

(d) Onye maobu ndi nnara ozi, Nke a bu onye maobu ndi a na-ezi ozi a choro izi.

Ndiche di n'etiti nkwalị na Igbaohu

Ndiche di n'etiti ha abuo di otutu n'uzo di iche iche. Na mbu;

1. Nkwali bu mmadu isite n'ebe obibi ya puo gaa biri n' ebe ozọ n'ihị otu ihe maobu ihe ozọ ebe igbaohu putara itu mgbere mmadu n'uzo digasi iche iche.

2. Nkwali nwere ike iputa ihe n'ihị onodu onye ahụ na-eme nkwalị huru onwe ya nke enyeghi ya afo ojuru ebe igbaohu nwere ike iputa ihe n'ihị inwe mmadu ndi ga-enye aka nke ukwu n'ugbo ma koputa ihe oriri riene.

3. Mmadu nwere ike iziputa nkwalị site n'isi n'otu obodo gaa n'obodo ozọ. O nwere ike ibu isite n'obodo emepghị emepe gaa n'obodo mepere emepe ka o were kuru ume ndu n'uju ebe igbaohu nwekwar a iputa ihe site n'isite n'otu obodo gaa obodo ozọ. Onye na-emenke a nwere mbumuuche o ji si n'obodo ebe amara ya nke oma gaa obodo ebe onweghi onye mara ya ebe o ga-anọ wete ihe o choro.

4. Nkwali na-eziputa mgbanwe ebe obibi mmadu iji mata maobu muta ihe ohuru di iche iche di ka akaoru ohuru, asusu ohuru, usoro obibi ndu, nkwenye ndi obodo

ahụ, nweta ọrụ ọhụrụ dg. Ihe ndị a niile ga-enyere onye nkwalị aka n'uzọ pụrụ iche ma mee ka ọkwụdọzie ike otu o kwesiri ebe igbaohu n'uzọ nke ya anaghị enyere ebe obibi aka na mgbanwe. Ọ bụ eziokwu na oge gboo na ọ bụ ka ndị ahụ a gbara n'ohu nye aka n'ọrụ ugbo n'ebe ọ dị ukwuu mana n'oge ugbo a, a gaghị ekwe ya ka ọ pụọ mụta ihe ọhụrụ ọbụla n'ihi na a ga-ekechi ya n'ụlọ ma na-ata ya ahụhụ nke ukwu. Mgbe ụfọdụ, a na-egbu ọtụtụ n'ime ya egbu maka ego site n'ere akụkụ ahụ ndị dị otu a ere.

5. Onye na-eme nkwalị nwere ebe o bu n'uche ọ ga-aga maọbụ akwaga nke na ikwu na ibe ya nwere ike imata ebe ahụ. Mana onye na-agbaohu enweghị ebe o jiri mere ebe obibi. O nwere ike ihu ya ebe a taa, echi ịgaghị ahụzi ya n'ihi egwu na ụjọ maka ijide ya kpochie.

6. Nkwali na-aputara ihe n'etiti di na nwunye ndi biakotara onu ma wube ezinaulo nke aka ha. Nke a gosiri na mmadu ahụ bisara ebisa tupu ha amata onwe ha ma ikwekorita ilu di na nwunye ebe igbaohu adighi etu a. Igbaohu nwere ike imalite oge obula. ọ bughị iwu na-aga enwe nkwekorita tupu amalite ya. Onye obula dabara n'aka ndi na-agbaohu aburula nri oriri ha.

7. ọzọ, nkwalị na-abụkarị ndị nwere ezigbo ihe ha na-eme, maọbụ ọrụ ha na-arụ na akwalị. Nke a gosiri na ọ na-apụkarị ihe n'etiti ndi barauru n'obodo ma na-eche ezigbo echiche nye obodo a mụrụyere ha n'ime ya aganihu na nkwado ebe igbaohu n'oge ugbo a bukariri ndi obi ojoo na-eme ya. Ha enweghị ezigbo ihe ha na-echeputa n'obi ha abughị ihe ojoo, etu ha gasi toọ mmadu, gbuo mmadu, ma teputa akuku ahụ onye ahụ ma ree. Ndi di otu a, achoghị odimma obodo ha ma ọ na-aga n'ihu ka ọ na-alachigha ha azu kama ọ bụ ihe ojoo nke ha ga-eme mmadu ibe ha ka ha na-echekarị.

8. Onye na-eme nkwalị na eme ya n'ihi na omasiri ya. O nweghị onye manyere ya amanye. Ebe onye agbara n'ohu n'oge ugbo a na-abụkarị manye ka amanyere ya. O jighi obi ya wee so onye gbara ya n'ohu.

9. Onye na-agbaohu n'oge ugbo a bu onye mmuo chineke na mkpuru nke nso anoghizi n'ime. O nwere ike ime ihe ojoo n'ebe ọ pụrụ iche n'agbanyeghi ihe ga-esi n'ime ya puta. Mgbe ụfọdụ ha na-agwọ ogwu di iche iche iji chedo onwe ha ma kwere ije nga so ya ma aka kpara ha ebe onye nkwalị ka bu onye mmuo chineke no na ime ya. ọ na-eme ya iji chota ihe di mma na ndu. ọ bughị onye na-egbu mmadu.

10. Onye nkwali ga-abụ onye ihere. Mmadụ nwere ike ime nkwali n'ihie ihie mere ya ebe mbụ obibu. O nwere ike ọ bụrụ ihere ime ọkwa ọ tutara, ebubo eboro ya dg. ọ bụ ihie ndia nwere ike ime mmadụ ka ọkwagharia n'ebe obi kwaga ebe ọzọ mana onye na-agbaohu enweghị mmụọ ihere n'ihie na obi ya buzi obi etiri.

Olee ihe butere nkwali n'oge ugbu a:

otutu ihe nwere ike ime mmadụ ka mmasi o nwere ebe obibi mbụ juo oyi ma mee ka ọkwagharia n'ebe ahụ site n'ikwaga ebe ọzọ. Ihe ndi a gunyere;

1. **Enweghị ezi nchekwa zuru oke;** Nke a buzi isi sekpu nti n'ala anyi taa. Ezi nchekwa adighizi ma ncha. Umụ mmadụ buzi ihe a na-egbu kariya umu okuku. Onwu na-ada n'ugwu na-ada na ndida, ebe mkpotu ogu na-adakwa nkwa mgbe. Mgbe ihe di otu a na-eme, onye nwere ihe eji enyere ndu aka (ego) nwere ike ichoba ebe ọ ga-enweta nchekwa zuru oke site ime nkwali n'obodo di etu a ma choo obodo ọzọ ebe isi ga-aju ya oyi. Oge ufodu, ufodu na-esi n'ala anyi bu Naijiria gaba ala Bekee ebe nchekwa zuru oke di

2. **Alumdi;** Nke a putara ijiko nwoke na nwaanyi onu di ka di na nwunye ka ọ siri di n'omenala. Nke a ga-eme ka umu ha ga-amuta buru umu ziri ezi n'anya oha na eze ma burukwa oke diiri nne na nna. N'iziputa oge alimdi malitere n'ala Igbo, Osugwu (1979) na-akwa na alimdi na nwunye bu ihe malitere mgbe gboo. N'ihie nke a, mgbe nwoke maobu nwaanyi luru di maobu nwunye, o nwere ike ime nkwali ma kwaga ebe di maobu nwunye bi iji mee ka ndu di mfe na obibi.

3. **Ezi mmuta;** uzọ ọzọ nwere ike ime mmadụ ka ọ kwalie ebe obibu kwaga ebe ọzọ bu maka inweta ezi mmuta naoru. Nne na nna inye umuaka ha ezigbo ozuzu na mmuta nke ga-enyere ha aka mgbe ha toputara ihe e ji mmadụ eme. N'ihie nke a, mgbe obula ufodu ndi nne na nna choputara na umuaka anaghi eme nkeoma n'ebe obibi ha maobu na gburugburu ebe ha bi adighi mma maka ozuzu na mmuta umuaka ha, ha nwere ike ise ebe ahụ kwalie ma kwaga ebe ọzọ.

4. **Enweghị ihunanya n'ebe mmadụ na ibe ya no;** Ihunanya bu ihe kpacha mkpa na mmekorita mmadụ na ibe ya. N'ihie nke a, mgbe obula mmadụ choputara na-enweghizi ihunanya n'etiti ndi ha na ha bi, mmasi onye ahụ nwere na gburugburu ebe obibi ya ahụ ga-aju oyi

nke ukwu. Nke a na-aputakari ihe ebe ezinaulo abuo bikoro onu mana-esekari okwu n'ihhi ekworo maobu anyaukwu si n'ime otu onye were puta. Ihe di otu a nwere ike ime mmadu ka o si n'ebe obibi ahụ kwapu ma kwaga ebe ozọ.

5. **Igba alukwaghim;** Nke a putara nkewa daputara n'etiti di na nwunye mgbe ha enwekwaghị ike inagide onwe ha. Ekwealo (1998). N'oge gboo, o na-ahia ahụ tupu nke a emee n'ihhi na ndi be nwoke na ndi be nke nwaanyi na-ahụ na edoziri esemokwu obula daputara n'etiti di na nwunye. N'igbaso nke a, ha na-enye ndumodu, ha na-amakwa onye ikpe mara ikpe dg. Mana n'oge ugbo a, ihe agbanweela o nweghi onye na-anu nke ibe ya na-ekwu. Nwata nwaanyi amaghi na o bu nwaanyi, ebe nwata nwata amaghi na o bukwa nwoke. Ihe di otu a na-abute nkwarhari n'etiti ndi o metutara.

6. **Enweghi ezi oru na ulo obibi;** Nke abuo ndi a bucha ihe na-enyere obibi ndu aka ma mee ka obibi ndu n'owa toto toto ma dikwa mfe. N'ihhi nke a, mgbe mmadu no n'otu obodo ma o nweghi oru kwesiri ya, onye ahụ agaghị enwe ike inweta ezigbo ebe obibi masiri ya. Nke a nwereike ime ka onye ahụ kwaghari ebe obibi ahụ iji mata ma o ga-achota ezigbo oru ga-enyere ya aka na ndu.

7. **Akpamoke na oke onwu;** Ndi Igbo na ekwu n'okwu si na nwanne nwosu buzi nwosu. Akpamoke na-ebute onwu. o bu akpamoke juru n'ala taa mere ka ndi mmadu na-egbu mmadu n'eleghi anya n'azu. Ndi Igbo ekweghi na ndi Hausa no, ebe ndi Hausa na Yoruba amaghikwa na ndi Igbo nokwazi. Ekpemekpe, ofufe na nkwenye di iche iche juputara n'ala anyi taa so na nsogbu cheere anyi aka mgba n'ala anyi Naijiria. Mgbe obula enwere akpamoke nke na-ebute inwu mmadu aghara aghara, ufodu ndi nwere ego ime nkwalie nwereike ime nke a.

8. **Mgbanwe oru;** Mgbanwe oru putara itupu mmadu n'ebe o na-arubu oru ma nweaga ya ebe ozọ. O nwere ike buru mbugo n'owa, adighi eme nke oma, oria dakwasari onye ahụ maobu onatarachi puru iche onye ahụ nwere. Ihe ndi a niile nwere ike ime ka onye di otu a nkwalie ma gaba ebe atunyere ya.

Ihe ndi a na-ebute igbaohu n'oge ugbo a.

Ohu bu onye mmadu ibe ya nwe. N'gboo, e ji ubara ohu ama ogaranya ma ugbo a ohu alaala n'ala Igbo. Ma o

buru ihe butere ihe ojoo n'uzo di iche iche. Ihe ndi a gunyere ndi a;

1. **The isiike-** Di ka chi na-eji na-efokwa, ihe isiike bu okwu akpu n'onu. Ihe na-esiwanye ike kwa ubochi karia ka o di na mbu. o bu nke a mere ka ihe ojoo na-amu nwa mana na-aturu ime kwa ubochi. Otutu ndi mmadu ji maka ihe isike itinyezie aka igbaohu. Mgbe igbaohu na-aga n'ihu, ogbenye ghoro ogaranya site n'ere mmadu maobu igbaohu.

2. **Oke ochicho;** Oke ochicho na-ebute anyaukwu nke na-eweta onwu erughi eru. ozo, agu ihe ato nke uwa so n'ihe nwere ike ime ka nwaanyi maobu nwoke choba ihe o debeghi. Anyaukwu, ekworo, enweghi afo ojuju, mpako nke na-eme mmadu icho ihe odebeghi nwere ike ibute oke ochicho. Mgbe ihe ndi a niile di n'ime mmadu, onye ahụ nwere ike ime ihe obula iji were nweta ego. O nwere oke itinye aka na mgbere mmadu n'uzo di iche iche.

3. **Nwoke adighi ka o na-adibu;** Oge mma nwoke (ego) koru n'akpa nwoke, nwoke ahụ nwere ike ime ihe ojoo di iche iche site n'itinye aka n'ihe ekwesighi ekwesi. Mgbe obula mma nwoke koru nwoke n'aka, o nwere ike ichebe echiche ojoo etu o ga-esi dikwa ka odibu na mbu. Site n'onodu di otu a, igbaohu nwere ike ibu mgbadebe oso onye ahụ.

4. **Agha, ogu na mgba;** Agha, ogu na mgba na-eweta oke nsogbu n'ala anyi. Ala adighi mma nwere ike ime ka mmadu kpaa agwa o kwesighi ikpa iji hu na agha, ogu na mgba ahụ o no na ya ataghi isi ya. Mgbe ufodu ihe ndi a dakwasi mmadu n'obodo obibi ya, onye ahụ nwere ike ilaghachi azu n'ihe o na-emebu. Agha, ogu na mgba na-ebutekwa oke onwu, itiko, nkwal, mgbake ndachighaazu na azumaahia ma weta igbakwa uwa n'isi. Mgbe nke a mere otutu ndi enweghizi imalite ebe ha kwusiri nwere ike itinye aka n'ajo ihe di iche iche iji mata ma echi ha aga-aka taa mma.

5. **Akpomasi n'uzo puru iche;** Akpomasi putara mmadu enweghi mmasi, ihunanya na oma iku n'ebe mmadu ibe ya no. Akpomasi na-ebute ekworo, anyaukwu, onwu, mgbake, adighi n'udo nke obi, ntaji anya na nsogbu di iche iche. Mgbe e nwere akpomasi n'etiti obodo na obodo, mmadu n'ibe ya dg nwere ike iweta agbamohu.

N'ikpeazu, o bu ihe ndi a niile na-enweta igbaohu n'ala anyi taa.

Ụzọ dị iche iche nkwalị na ịgbaohu si emekpa ọnọdu asụsụ, nghọta na nzikọrịta ozi ahụ.

Nkwali pụtara mmadụ isi n'otu obodo kwaga n'obodo ọzọ gaa biri. Ebe ịgbaohu bụ ịzụ na ire mgbere mmadụ maka ego n'ụzọ pụrụ iche. N'ihi nke a, nkwalị na ịgbaohu na-emekpa asụsụ, nghọta na nzikọrịta ozi ahụ ma na-adọchigha asụsụ na azumaahịa azụ. Asụsụ bụ ụzọ mmadụ na ibe ya si enwe mmekọrịta mgbe enwere ezi mmekọrịta n'etiti mmadụ na ibe ya, nghọta na nzikọrịta ozi ga-aga nke ọma mana o buru na enwee nkwalị na ịgbaohu, asụsụ, nghọta na nzikọrịta ozi ga-abụ ihe lachighara azụ n'ala anyị. ụzọ dị otu a gụrụ ndị a;

1. **Nghọtahie n'etiti mmadụ na ibe ya:** N'ebe a, a na-enwekarị nghọtahie n'etiti mmadụ na ibe ya. Mgbe ọbụla e nwere nkwalị na ịgbaohu, ụfọdụ ndị na-enwe nsogbu banyere nghọta asụsụ ebe ọhụrụ ahụ ha kwagara maọbụ agbara ha n'ohu, ma mee ka nzikọrịta ozi ghara ịdị ile etu o kwesiri.

2. **Asụsụ inwụ anwụ:** N'ebe a, mgbe ọbụla mmadụ hapuru asụsụ ọ na-asubu ma gaa sụba asụsụ ọzọ n'ihi ebe ọhụrụ ọ kwagara, ọ na-ebute maọbụ adọchigha asụsụ e jiri mara ha aka azụ maọbụ mee ka asụsụ ahụ nwụyuo anya. Nkwali na- ịgbaohu so n'otu ihe na adọchigha asụsụ auz. N'ihi na nghọta na nzikọrịta ozi anaghị adiri onye maọbụ ndị ahụ mfe. Mgbe ụfọdụ, onye agbata n'ohu na-abukwa ohu nye asụsụ ebe a gbara ya n'ihi na o nweghị ohere oputa iro ma nwee mmekọrịta n'etiti ya na mmadụ ibe ya.

3. **Ibelata ọnu ọgụ ndị mmadụ:** Mgbe e nwere nkwalị na ịgbaohu, ọnu ọgụ ndị mmadụ gana ebelata. Nke a na-egosi na ọnu ọgụ obodo ahụ agaghị adikwazi ka ọ dị na mbụ ebe ndị agbara n'ohu n'oge ugbo a na-abukari ndị a na-egbu egbu n'ihi ego ma nwere akuku ahụ ha resi ndị na-agwo ọgwụ ego n'ụzọ dị iche iche ebe ahụ ha ndị ọzọ ga-abuzi ihe e ji eme ngwongwo n'ụzọ pụrụ iche. Mgbe ihe ndị a na-eme, otutu ndị mmadụ anaghị enwechazi mmasi iputa iro, ma mee ha asụsụ, nghọtaokwu na nzikọrịta ozi buru ihe lara azụ ma kpuo afo n'ala.

4. **Mgbasasi n'etiti mmadụ na ibe ya:** Mgbasa na-enweta ekweghi ekwe na ndorondoro di iche iche n'etiti mmadụ na ibe ya, obodo na obodo na banye na mba uwa n'ebe osoturu. Mgbasa di otu a na-eme ka asụsụ ndi ahụ laa azu, mee ka nghota ha na nzikorita ozi maa afo n'ala. Nke a gosiri mgbasa abughi ezigbo ihe n'ebe

mmadu nọ tumadi n'ebe o metutara asusu, nghotaokwu na nzikorita ozi.

5. **Nsogbu inweta ndi ga-enye aka n'oru:** Ndi na-ekwu n'okwu si na ajo ihe bia, ajo uche abia. Mmekpa ahụ na ogbugbu a na-egbu ndi mmadu ugbu a tumadi ndia gbara n'ohu bu ezigbo ihe ndochigha azu nyere asusu nghota asusu na nzikorita ozi n'ebe ufodu ndu mmadu nogasi.

O sila di, asusu, nghota asusu na nzikorita ozi kaara ibu ihe gara n'ihu ma o buru na onodu nkwalị na igbaohu n'oge ugbu a dika nke gboo.

Ihe e nwere ike iji belata onodu nkwalị na igbaohu n'oge ugbu a

Otuotu ihe bu ihe a ga-eme iji wee belata nsogbu nkwalị juputara uwa taa na itu mgbere mmadu n'oge ugbu a ;

1. **Goomenti inye ndi mmadu oru:** Mgbe etinyere ndi mmadu n'oru, ha enwee ihe ha na-eme ma meek a echiche nkwalị na igbaohu puo n'ime obi ha.
2. **Goomenti kwesiri inyere ndi orugbo aka:** Ndi orugbo bu ndi na-akoputa nri anyi na-eri n'ebe o puru iche. Ndi a kwesiri inye mmanu nri n'efu, igwe eji ako oruna ihe ndi ozog ga-enyere aka ime ka nri juputa ebe obula n'ala anyi. Mgbe nke a mere, ufodu ndi mmadu agaghizi enwe mmasi isi ebe ha bi gaa ebe ozog ma nye aka belata oke aguu nke na-ebute nkwalị na agbamohu.
3. **Ima onye mere nke a ikpe onwu:** ekwesiri inye ya n'iwu na-achi obodo anyina onye obula e nwetara n'igba ohu, ire na itu mgere mmadu ga-abu onye a tunyere n'ulo mkporo ma maa ya ikpe onwu ozugbo ozugbo.
4. **Goomenti kwesiri ilebanye ma kwusi akpamoke:** Akpamoke bu ihe gburu ala anyi taa. N'ih i ya, goomenti kwesiri ima iwu gbasara akpamoke di n'etiti agburu niile di n'ala anyi ma kowaara ha mkpa o di mmaduhu nwa ya n'anya.
5. **Oke igbu mmadu kwesiri ilebanye anya:** N'ebe a, goomenti kwesiri ilebanye anya na nke a rienne. A ga-enwekwa iwu na onye obula a huru gburu mmadu ga-abu onye e gburu ozugbo ozugbo n'agaghi ulo ikpe. Mgbe ihe ndi a niile werechaala odu n'ala anyi, oke nkwalị na igbaohu ga-akwusi kpamkam n'ih i na onye obula ga-eji ire ya guo eze ya onu.

Nchịkọta

N'edemede a, nwanchọcha gbara mbọ gbọọ ihe ewu n'eri site n'ikwapa n'okpuru okwu ndi metutara isiokwu nchọcha ya. O ziputakwara nkwa di iche iche etu o kwesiri ma mee ka o doo ewu na okuko anya nke oma. O gara n'ihu gosiputa na ihe ufodu na-ebute onodu a bu enweghi oru, akaoru oke aguu, oke ohicho, ekworo, esemokeu, ikpaoke dg. Ozọ bunaigbaohu n'oge gboo bu maka odimma onwe na obodo ebe oge ugbo a bu ogbugbu, mmanye mmeko nwoke na nwaanyi n'ike nakwa ihe ndi ozọ yiri ya.

Mmechi

O doro anya na nwanchọcha gbara mbọ mejuputa ebumnuche o jiri bagide nchọcha ya nke bu nkwal na igbaohu n'oge ugbo a, mmetutara asusu, nghota na nzikorita ozi. E mere nchọcha a etu o kwesiri. Nke a bu iyi meghee anya umuafọ Igbo ichoputa nsogbu nkwal na igbaohu n'oge ugbo a butere na ihe ga-enye aka belata nsogbu a site n'ime ka onodu umu mmadu ka mma kara ka o dibu mbu.

Aro nwanchọcha

Site n'ihe mkpobiukwu nwanchọcha dabara mgbe o na-eme nchọcha a, nwanchọcha na-atu aro ka ndi mmadu were ire ha guo eze ha onu site n'ibara onwe ha uru. Onye obula kwesirichọ ihe o ga-eme site n'imu akaoru di iche iche ga-enyere ha aka na ndu. Ozọ, goomentị kwesiri ima iwu siri ike gbasara ajo onodu a nke oma. Mgbe ihe niile weere onodu, nkwal na igbaohu n'oge ugbo a ga-akwusi kpomkwem.

Edensibia

- Achebe, A. N., Nsolibe, O. T. na Ikegwonu, C. N. (2018). *Mmalite omumu asusu Igbo*. Onicha: Perfect Image Publishers.
- Afigbo, A. E. (1981). *Ropes of sand*. Ibadan: University Press.
- Agbedo, C. U. (2000). *General linguistics: An introductory reader*. Nsuka: ACE Resources.
- Agbedo, U. C. (1991). *Linguistic correction of social differentiations in Enugu Ezike speech community*. Ebiputa Tesis, UNN.
- Anozie, C. C. (1999). *Lingwistiiks sayensi asusu*. Nsuka: Fulladu Publishing.
- Approaches*. Shantonkotara:Visva-Bhanati University. Association of Southern Africa.Books: New Delhi

- Demko, G.J., Joss, H. M., Schnell, G. A. (1970). *Human Immigration: Concepts and*
- Echebima, G. (2015). *A textbook of Igbo linguistics*. Owerri: Assumpta Press Ltd.
- Ekwealọ, C.C. (1998). *Omenala na Ewumewu Igbo*. Onitsha: Pacific Press Englewood .
- Jonn, C.(2007). *Dynamic Equilibrium in the Evolution of US attitudes toward international criminal courts and tribunals*; European Journal of international law. Vol18,p 288
- Kok, p. (1997). *Southern African Journal of Demography*. Vol. 7 No. 1. Pp 19-30. Population
- Lee, E. G. (1970). *A Theory of Migration*. In Demko, An Introduction of Population Archives
- Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2001). *Topics in phonetic and phonology: Contribution from Igbo*. Nsuka: A. P. Eupress.
- Ofomata, C. E. (2012). *Omenala na odinala ndi Igbo*.Enugu: Format Publishers.
- Ofomata, C. E. (2013). *Ndezu utosusu Igbo nke ndi sinio sekondiri*.Enugu: Format Publishers (Nig) Ltd.
- Okafo C. U., na Ewelukwa, U. (2012). *Nhazi Asusu Igbo maka ule sinio sekondiri na koleji*. Onitsha: A. C. Global Publishing Company Nigeira.
- Osuagwu, S. I. (1979). *Omenala Igbo*. Onitsha: Varsity Press
- Seinde, A. (1985). *Literary Appreciation*. Ibadan: Onibonoje Press.
- Udemmadu, T. N. (2018). *omumu Nghotaokwu(Sematiks)*.Onitsha: Durability Prints.
- Ugobueze, N. M. (2010). *The part of our indigenous language in rebranding Nigeria: Na Ngalaba Asusu ala Naijiria, Nwafor Orizu College of Education, Nsugbe*.
- Zelinsley, W. (1966). *A Prologue to Polpulation Geography*. New Jersey: Prentice hall .Inc.